

Colofon

Erf Goed Nieuws is een uitgave van de Vereniging Erfgoed Leidschendam en verschijnt minimaal twee keer per jaar. Het wordt gratis toegezonden aan leden. Advertentietarieven op aanvraag.

Redactie Erf Goed Nieuws

De vaste redactie bestaat uit Idsard Bosman, Willemien de Vlieger-Moll, Peter Neukirchen en Cees Siermann. Voor suggesties, op- of aanmerkingen over Erf Goed Nieuws kunt u zich richten tot de redactie: telefoon (06) 53717333 of e-mail: info@erfgoedleidschendam.nl

Druk

OKzPress, Den Haag

Lay-out

OKzPress, Anton Beuse

Vereniging Erfgoed Leidschendam**Bestuur**

Voorzitter: drs. H.R. Grootenhuis
Secretaris: drs. C.A.F. Siermann
Penningmeester: drs. J.H. Athmer
Bestuurslid: dhr. I.J. Bosman

Adviseur bouwhistorie:

P. Jansen

Adviseur bouwtechniek:

Ing. J.J. van Vliet

Website

www.erfgoedleidschendam.nl

E-mail

info@erfgoedleidschendam.nl

Adres

Vereniging Erfgoed Leidschendam, postbus 3027, 2260 DA Leidschendam

Telefoon

Secretaris: (06) 53717333

Wilt u het werk van de vereniging steunen, dan kunt u lid worden. U kunt zich aanmelden via www.erfgoedleidschendam.nl. De minimum bijdrage bedraagt 15 euro per jaar.

Foto voorpagina: Foto bij het huis van de familie Batelaan aan de Stomwijkse Achterweg medio jaren 50. Helemaal rechts op de foto staat Jeanette Pagrach.
Bron: archief Jeanette Pagrach, fotograaf Jo Karp.

INHOUDSOPGAVE

Een nieuw leven in leidschendam

4

Begrafenisonderneming Van der Togt

30

Verlichting en veiligheid
in de 17e en 18e eeuw.

47

De bloemenzaak van Van Oosten

65

EEN NIEUW LEVEN IN LEIDSCHENDAM

Vorig jaar herdachten wij in Nederland 75 jaar bevrijding. Maar vooral ook onze vrijheid die ons in deze tijd zo dierbaar is. In dit kader is aan mij, Jeanette Pagrach, dochter van Mozes (Max) Pagrach en Lea Karp gevraagd om een inkijsje te geven in ons gezin vanaf 5 mei 1945.

Na een periode van bijna drie jaar onderduik bij de familie Batelaan aan de Stompwijkse Achterweg ging het leven verder. Maar mijn Joodse ouders hebben de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog in hun verdere leven voor altijd meege dragen.

Mijn ouders hebben nooit gesproken over hun emoties, ze wilden de oorlog ver van ons houden. Maar de opvoeding en vooral de wil van mijn vader om zijn kinderen de kansen te laten benutten die hij nooit heeft gehad zijn, althans voor mij en in zekere zin misschien ook voor de andere kinderen, bepalend geweest voor ons verdere leven. Onze gezamenlijke jeugdherinneringen hebben wij in dit artikel in een tijdslijn proberen samen te vatten.

Vijfenzeventig jaar terugkijken naar een tijd die ik vooral als kind heb beleefd

Max Pagrach

en
Lea Karp

hebben de eer U uit te noodigen tot bijwoning van hun Huwelijk waarvan de inspening zal plaats hebben op Woensdag 20 Maart 1940 des middags 12.45 in de Synagoge Rapenburgerstraat Amsterdam

Amsterdam Maart 1940
Rijssen
Siderstraat 39 a
Amsterdam
Zoonstraat 33

Receptie: Zoonstraat 33
Amsterdam-Z.

Aankondiging huwelijk van mijn ouders Max Pagrach en Lea Karp in maart 1940
Bron: Jeanette Pagrach

kan niet anders dan fragmentarisch zijn. Door ook Joke, Donald, Marcel en Lilly, mijn broers en zussen, naar hun herinneringen te vragen is mijn verhaal geworden zoals het nu voor u ligt. De naam van mijn zusje Dolly, die evenals ik in de onderduiktijd is geboren ontbreekt in de opsomming. Zij is in 1980 overleden. Zoals ik al schreef bestaat dit verhaal uit flarden van onze herinneringen. Hierin speelt de oorlog met al zijn verschrikkingen als een rode draad door het leven van mijn ouders.

PERIODE 1945-1950

Op de dag van de bevrijding, vierde ik als klein meisje op de schouders van Baan Batelaan, één van de zonen van de directeur van de gasfabriek Henk Batelaan,

de vreugde van het bevrijdingsfeest op de Stompwijkse Achterweg.

Met hulp van de ondergrondse en mensen uit de gereformeerde kerk in Leidschendam werd het bovenhuis tegenover de gasfabriek aan het begin van de Stompwijkse Achterweg toegewezen aan Max en Lea Pagrach-Karp met hun dochters Jeanette (dat ben ik) en Dolly. Ik ben dan bijna 2 jaar oud en Dolly is net een maand voor het eind van de oorlog geboren.

De voormalige bewoners waren opgepakt vanwege hun lidmaatschap van de NSB. De aanwezige inventaris van hun huis mochten wij zolang in bruikleen nemen. Wij mochten de aanwezige spullen niet

Mijn vader Max en ik in 1945 Bron: boek 'Verborgene Dagboek 1941-1945' Vervaardiger: Jo Karp

houden want daar was beslag op gelegd. Op een zekere dag belde een man bij ons aan en zei dat hij de vorige bewoner was geweest. Hij vroeg of hij wat spullen terug mocht hebben die hij tijdens zijn arrestatie had moeten achterlaten.

Mijn ouders hadden in de oorlogsjaren niet kunnen bevroeden dat dit huis ooit hun onderkomen zou worden.

Ze waren altijd bang voor verraad van deze voormalige overburen. Zij woonden immers pal tegenover het kantoor van het GLB met het bovenhuis van de

gasfabriek annex gemeentelijk lichtbedrijf waar Henk Batelaan directeur was. Hij woonde er met zijn vrouw Rie en hun 7 kinderen, Henk, Joost, Andries, Baan, Ineke, Hans en Kikki. Ook Hannah, hun hulp in de huishouding, woonde bij hen. Hun dochter Machelina Helena Batelaan, roepnaam Machleen, is in 1948 geboren. Maar er was ook plaats voor onderduikers. Behalve mijn vader en moeder, hebben daar ook mijn oma Jenny Karp, de moeder van mijn moeder en oom Jo, een broer van mijn moeder verstopt gezeten.

Hier sta ik (Jeanette Pagrach) met uitgestoken tong helemaal rechts op de foto. Naast mij, hangend over het hek staat mijn zusje Joke en op de grond geheel rechts zit mijn broertje Donald. De foto is medio jaren 50 gemaakt bij het hek van het huis van de familie Batelaan aan de Stompwijkse Achterweg. Geheel rechts zien we de afslag naar de Delftsekade. Bron: Jeanette Pagrach, vervaardiger Jo Karp

Omdat je vanuit het bovenhuis aan de overkant waar de NSB'ers woonden direct in de huiskamer van de familie Batelaan kon kijken, waren tijdens de oorlog de gordijnen aan de straatkant altijd gesloten. Het verhaal gaat dat ik als ukkie wel eens achter de gordijnen was gekropen en naar voorbijkomende soldaten heb gezwaaid. Wat als iemand in dat huis aan de overkant dat koppie met zwart haar had gezien?

Mijn grootmoeder en oom Jo zijn al snel na de oorlog teruggegaan naar hun bovenhuis in Amsterdam. Hun woning vonden ze niet in oude staat terug. De deuren en alles wat van hout was, was gesloopt en opgestookt in de laatste Oorlogswinter. Muren en plafonds waren daardoor zwart geblakerd. Oom Jo is later naar Tilburg verhuisd en vestigde zich daar als fotograaf met een eigen fotowinkel.

In mijn tijd als verpleegster verdiende ik erg weinig. Volle fotorolletjes stuurde ik naar oom Jo om te laten afdrucken en ik kreeg ze altijd van commentaar voorzien terug. Van hem heb ik de fijne kneepjes van het fotograferen geleerd zoals niet richting zon fotograferen en hele hoofden in beeld zien te krijgen.

Mijn ouders hebben besloten om in Leidschendam te blijven wonen. Ze hadden in Amsterdam niet veel te zoeken. In Amsterdam heeft mijn moeder Lea Karp in de oorlog haar broer en vader en veel familieleden verloren en hun huis daar waren ze ook kwijt.

Ergens anders gaan wonen, in Rijssen bijvoorbeeld omdat mijn vader Max Pagrach daar vandaan kwam, was geen optie. Mijn vader was de enige overlevende van zijn familie in Rijssen. Alle ooms, tantes, neven en nichten zijn niet uit de vernietigingskampen teruggekeerd.

EEN NIEUW LEVEN

Mijn ouders moesten na de oorlog aan de Stompwijkse Achterweg 1a, zo heette de straat toen nog, een nieuw leven opbouwen. En dat begon met een aanslag van de gemeente Leidschendam van 6000 gulden, terwijl ze berooid uit de onderduik kwamen. Waar hadden ze sowieso dat geld vandaan moeten halen. Waarschijnlijk was dat voor de inboedel van het huis dat ze toegewezen hadden gekregen.

Door bemiddeling van oom Henk Batelaan, zoals wij kinderen Pagrach hem noemden, en Jan Hoogendoorn, accountant en later vriend voor het leven van onze familie, is die aanslag ingetrokken. Wat ik me kan herinneren is dat de portiekwoning van het NSB-gezin, die door ons in gebruik was genomen, compleet gemeubileerd was. Er stonden ook een prachtig mini houten zeilschip, een opgezette paradijsvogel en een houten tonnetje.

De keuken was vierkant en we hadden gas en water maar geen geiser. Voor de was werd er eerst een grote teil met water gevuld en op het gas gezet. Daar werd eerst de witte was in gekookt en gewassen. Als het water wat was afgekoeld ging

Erfgoed
podium
Leidschendam-
Voorburg

Meer informatie over het Erfgoed Podium Leidschendam-Voorburg
op www.swaensteyn.nl

de donkere was erin. Gelukkig hadden we wel een mangel waarmee het meeste water uit de was werd gedraaid.

Als mijn vader op maandagmorgen vroeg wegging dan zette hij de teil met water op het vuur om mijn moeder het sjouwen te besparen. Het vuur zette hij laag, zodat de vele liters water in een paar uur toch warm konden worden. De was droogde mijn moeder op het piepkleine balkonnetje. In de winter op een houten rek bij de kachel. Dat het rek te dicht bij de kachel stond merkten we aan de heerlijke schroeilucht. Dezelfde teil diende wekelijks ook als bad voor ons. We gingen om de beurt in hetzelfde water. Gelukkig voor ons is de uitdrukking: “Het kind met het badwater weggoaien” in ons gezin, ondanks dat mijn moeder het erg druk had, figuurlijk gebleven.

In het bovenhuis zijn mijn broertje Donald (in 1947) en mijn zusje Joke (in 1949) geboren. In die tijd had ik geen idee van zwangerschap of geboorte; ineens lag er weer een baby in de wieg.

Naast ons hadden we een kaasboer die ook eieren verkocht. Ik ging vaak kijken naar de primitieve eiermachine die de grootte bepaalde van het legsel. Ik heb toen van de kaasboer ooit een groot ei gekregen en toen mijn moeder het voor me ging bakken zagen we dat het een dubbeldooier was. Dat had ik van mijn leven nog nooit gezien. Een van de wonderen die ik niet snel zal vergeten.

Wat ik me heel goed herinner is dat we hanenveren van de kaasboer kregen om een indianentooi van te maken. Daar maakten veel buurkinderen ook gebruik van.

We kregen dan ook ribbeltjeskarton dat we pasklaar knipten om zo om ons hoofd te doen. Daarna konden we dan de veren erin steken. Dat was pronken met die verentooi. Carnaval was toen nog niet iets wat gevierd werd maar met onze versiersels voelden we ons echt rijk en feestelijk. Omdat de kinderrijke gezinnen, zoals we nu zouden zeggen, in te kleine woningen ondergebracht waren, speelden we veel buiten.

Stilstaan tikkertje, knikkeren, touwtjespringen, met bijpassende liedjes, ballen ook tegen muren aan en dan boze gezichten van de bewoners door geluidsoverlast, belletje trekken, kaarten met uitgeknipte hoesjes van sigarettendoosjes.

Op zondag waren we bevoorrecht want dan mocht het kantoor van de familie Batelaan gebruikt worden om bijvoorbeeld te tafeltennissen. Zelf ben ik van de stenen trap van onze portiekwoning gevallen. Gelukkig had iemand van het personeel op het kantoor van de gasfabriek dat gezien en is naar buiten gespuurd en heeft me toen naar boven gedragen. Mijn Oma heeft lang gehoopt dat haar man Joshua Karp en haar zoon Max uit de oorlog terug zouden keren. Uiteindelijk kreeg ze te horen dat mijn Opa, nadat hij van de trap was getrapt en was opge-

pakt, in kamp Vught aan zijn verwondingen was overleden en dat Max in één van de vernietigingskampen was vermoord. Gelukkig had haar dochter Roosje kamp Auschwitz overleefd en is zij na de oorlog weer bij haar komen wonen tot ze ging trouwen met Theo van Houwen en in Zaandam ging wonen. Ook haar zoon Arnold die, net als mijn Opa, kleermaker was, had de oorlog overleefd. Hij had een klein werkkamertje in het huis waar Oma woonde.

Voor mijn moeder was het verlies van haar vader en haar broer een heel groot verdriet. Soms vertelde zij hoe zij als kind opa hielp bij zijn werk in het naaiatelier. Zij haalde dan de rijgdraden uit kostuums en kreeg daar een luttel bedrag voor. Dat geld spaarde ze op en kocht daar spullen voor die haar ouders nog niet in huis hadden. Haar broer Max, die violist was, begeleidde zij voor de oorlog op de piano als hij voor een optreden moest repeteren. "Tja, "zei ze dan en zweeg er verder over. Wat voor ons voldoende was om er verder niet over te praten.

Het leven verliep zoals het bij de meeste mensen in die tijd ging. Supermarkten bestonden nog niet, bijna alles werd aan de deur gekocht. De melkboer kwam met paard en wagen langs met achter op een paar grote melkbussen waar hij het bestelde aantal liters overgoot in de aangeleverde pan. Die melk moesten we eerst koken voordat we die konden gebruiken. Stiekem snoepte ik van de bovendrijvende room van de nog ongekoekte melk.

Ook stonden er langs de Vliet vaak volle melkbussen te wachten tot ze opgehaald zouden worden. Ik kon vaak niet de verleiding weerstaan en tilde het deksel van de bus en roomde met mijn vinger een laagje van de bovenkant af. Die smaak herinner ik me als puur, zacht en romig. Zelf boodschappen doen deden we nauwelijks. We hadden een kruidenier, mijnheer Disseldorp die een kruidenierswinkel in de Venestraat had. Hij kwam op donderdag het boekje met bestellingen ophalen en op zaterdag met de bakfiets de bestelde boodschappen bij ons thuis brengen met de zegeltjes van de Spar. Die mochten wij, als we ziek waren, in de daarvoor bestemde boekjes plakken. De reclamekreet in die tijd was: Kopen bij de Spar is sparen bij de koop.

Zelfs de voddeman en de schillenboer kwamen met paard en wagen langs. De voddeman al roepend zijn aanwezigheid kenbaar makend, de schillenboer belde aan de deuren.

Zelfs met kunst werd er langs de deuren geleurd. Pappa en mamma kochten eens een prachtige schilderij van een Zuid-Europese stad die op een meer uitkeek. De natte verf was nog zacht en ik vond het lekker om af en toe een stukje verf van het schilderij af te halen en tussen mijn vingers te kneden. Ik geloof niet dat dit invloed had op de artistieke van het kunstwerk.

WERKEN

Mijn vader is na de oorlog eerst op een tuinderij aan de Veursche Achterweg aan

de slag gegaan om brood op de plank te hebben. Maar zijn belangstelling ging uit naar het vak van pedicure; een bijzonder beroep in die tijd.

Zowel op de tuinderij, waar hij tussen de bedrijven door alle studieboeken doornam om als pedicure aan de slag te kunnen, als thuis studeerde hij om zo snel mogelijk het diploma te halen. Rond 1947 verliet hij de tuinderij en trad in dienst van een schoenenwinkel in Rotterdam. Misschien heeft hij die keuze gemaakt omdat zijn vader schoenmaker was. Hij had een motor als vervoermiddel. In 1947 werd 'Pagrach algehele voetverzorging' opgericht aan de Stompwijkse Achterweg 1a.

Net als met zwangerschap en geboorte had ik geen notie van doodgaan. Toen ik een keer met mijn vader meeging naar Rotterdam reed er in langzaam tempo een rouwstoet voorbij de schoenenwinkel waar hij werkte. Het was een aantal zwarte auto's. Op mijn vraag waarom er zoveel dezelfde auto's voorbij reden zei hij: "Er is iemand doodgegaan." Op mijn vraag hoe dat dan mogelijk was antwoordde hij: "Die is vergeten adem te halen." Meer duidelijkheid kreeg ik niet ondanks mijn steeds weer terugkerende vragen hierover. Kennelijk waren gesprekken over lijden en dood nog te beladen; de generatie van het grote zwijgen.

ALLE BEGIN IS MOEILIJK

Pappa droomde al gauw van een eigen pedicurepraktijk. In het bovenhuis hadden we een klein kamertje waar twee

houten stoelen stonden en een instrumententafeltje. Om de 'praktijkkamer' een aantrekkelijke uitstraling te geven heeft hij de twee houten stoelen lichtgroen geschilderd. Toen de eerste patiënt zich aandiende werd zij vol trots naar die pas geleverde stoel verwezen. De patiënte, die klaar was met de behandeling en weg wilde gaan, had een jurk aan die bleef plakken aan de nog niet helemaal droge verf. Een toegevoegde groene kleur heeft afbreuk gedaan aan haar robe. Veel verbeeldingskracht hoeft je niet te hebben om het tafereel te zien toen die mevrouw opstond met lichtgroene strepen op haar jurk.

Mijn vader zag dit en vluchtte naar de keuken met tranen van het lachen. De schade heeft hij wel vergoed. Mijn vader was een ZZP'er avant la lettre.

GELOOF ALS BESCHERMING

Toen ik 4 jaar was mocht ik naar de 'kakschool', zoals toen de kleuterschool aan de Delftsekade genoemd werd.

Ineke Batelaan ontfermde zich over mij door mij langs de gevaarlijke Vliet naar school te brengen en weer op te halen. Mamma had het druk genoeg met het andere grut en haar huishouding en was blij met de dienst van Ineke als chaperonne.

Omdat mijn vader angst had voor weer een oorlog waar de Joden vervolgd zouden kunnen worden, besloot hij ons te laten dopen. Mijn moeder vond het verschrikkelijk, maar omdat zij van mening

was dat 2 geloven op 1 kussen in die tijd maatschappelijk niet geapprecieerd werd, heeft zij uiteindelijk ook besloten om zich te laten dopen

Later vertelde ze dat na die plechtigheid niemand naar haar toe is gekomen om te feliciteren of welkom te heten in de gemeente. We gingen iedere zondag 2 keer naar de gereformeerde kerk in de Damlaan. Pappa werkte erg hard en viel vaak vrij luidruchtig in slaap tijdens de preek. Om hem bij de les te houden schudden we hem aan z'n mouw. Wij kinderen kregen een dubbeltje mee voor de collectezak en een pepermuntje voor de lange zit. Een paar jaar ben ik zondag-schooljuf geweest en heb ik catechisatie gevolgd, maar ik heb nooit belijdenis gedaan.

Op school gingen we in de Damstraat op de School met de Bijbel. We liepen er samen heen. Het oudste kind nam het jongste kind mee. Geluk hadden we als de brug bij de sluis open was en er veulingschepen doorheen voeren. Van de schippers kregen we soms een bloemkool of een paar komkommers. Met zo'n buit kon je thuiskomen al waren die komkommers vaak te bitter om op te eten.

Dat we thuis ons strikt aan de regels van de gereformeerde kerk hielden betwijfel ik sterk. Op zondag werd er door ons stevig om geld gekaart met de inhoud van het zendingsbusje. Na het kaarten ging het geld er weer in terug, maar toch. Ook kochten we op zondag wel eens een ijsje wat eigenlijk uit den boze was.

Oma heeft de overstap van ons naar het Christendom veel verdriet gedaan. Het was een enorme klap in haar gezicht, maar zij heeft ons niet de rug toegekeerd. Op een zondagmorgen in 1953, terwijl mamma mijn haren aan het vlechten was, ging de telefoon. Mamma snikte en vertelde me dat oma dood was. Ik was ontroostbaar. Zij was degene die mij de eerste 2 jaar van mijn leven dagelijks gezien heeft. Met haar had ik een enorme band.

Die morgen ben ik wel naar de kerk gegaan en heb ik naast tante Joke Roorda gezeten, een vriendin van mamma, zij was de vrouw van de koster Libbe Roorda. Ik heb de hele dienst gehuild.

Het erge was dat mijn ouders, omdat ze Christen waren geworden, niet de hele begrafenis hebben mogen meemaken. Ik wilde per se mee naar de begrafenis maar mijn ouders beslisten om voor mij onbekende redenen dat ik thuis moest blijven. Ik heb jarenlang verdriet gehad omdat ik geen afscheid van oma heb kunnen nemen.

Zoals met veel dingen nam pappa onze godsdienstlessen heel serieus. Op zondag mocht ik in de pedicure stoel zitten omdat pappa mij dan overhoorde hoe ik de psalmversjes, die ik voor school moest leren, uit mijn hoofd kon opzeggen. Het resultaat van die wekelijkse overhoringen eindigden altijd, bij ieder rapport, als enig prima cijfer met een dikke 10.

Van links naar rechts Jeanette, Max, Donald en Lea en onder Joke, Dolly en Marcel.
Bron: Verborgene dagboek 1941-1945. Vervaardiger: Jo Karp

1950-1960 DE VERHUIZING

In november 1950 verhuisden mijn ouders voor de derde keer in dezelfde straat, naar de Nieuwstraat 63, de nieuwe naam voor de Stompwijkse Achterweg. Drie weken na de verhuizing werd daar mijn broertje Marcel geboren. Precies op de verjaardag van zijn oudere broer Donald. Die vond zijn trein mooier als cadeau dan een nieuw broertje.

Ons jongste zusje Lilly is in juli 1953 op de wereld gekomen. Het bijzondere is dat bij de laatste vier bevallingen mijn moeder steeds weer de hulp heeft gekregen van zuster Haak. Ons nieuwe huis was groot genoeg voor het hele gezin.

Beneden hadden we een keuken aan het eind van de gang en een huiskamer die met een schuifdeur van een kleine voorkamer was gescheiden. Boven hadden we 3 slaapkamers en, jawel, een ongekende luxe, een douche en een losse wasbak aan de muur.

EEN PEDICUREPRAKTIJK AAN HUIS

De voorkamer beneden werd de praktijkruimte voor mijn vader. Daar had hij een mooie behandelstoel met een goede machine. De smalle gang met een bankje diende als wachtkamer. Als zelfstandige kreeg mijn vader geen kinderbijslag. Het was dan ook altijd echt hard sappelen om zijn gezin goed te kunnen onderhouden.

Hij studeerde verder om zijn vakbekwaamheid te vergroten o.a. voor het aanmeten van steunzolen en elastieken kousen. Met mijnheer van Lochem, de schoenmaker die ook in de Nieuwstraat woonde en achter in de tuin zijn schoenmakerij had, werkte hij veel samen.

Daar bedachten ze samen oplossingen om schoenen te maken voor mensen met een voetafwijking. Zijn cliëntenbestand groeide uit tot een mooie praktijk. Hij had ook cliënten buitenshuis waar hij op zijn scooter naar toe ging. Dit leidde soms tot bizarre ervaringen.

Mijn vader Max Pagrach in de praktijkruimte aan de Nieuwstraat 63 rond 1960
Bron: Jeanette Pagrach

Eén keer kwam hij thuis, stormde zonder groet naar boven, met zijn jas nog aan en zijn helm nog op, en ging gekleed onder de douche. Onder het wassen kleepte hij zich uit.

Wat was het geval, hij was bij iemand geweest met vlooiën in huis en die moest hij allemaal van zich afspoelen.

Het kwam ook voor dat pappa voor zijn diensten in natura werd betaald. Vooral de boeren uit Stompwijk deden dat regelmatig. Pappa kreeg dan een plateau eieren of een kaas.

Op een dag lag er een jute zak in de gang terwijl pappa aan het werk was. Mijn moeder wilde de zak verplaatsen maar schrok van een kakelende kip daarin, dit bleek ook een betaling voor een pedicurebehandeling te zijn.

Pappa slachtte de kip zelf. Hoe dat slachten in zijn werk ging, daar hebben wij allemaal een andere herinnering aan. De een sprak over het doodslaan op de rand van de vuilnisbak terwijl de ander stellig over het doorsnijden van de hals sprak. Hoe dan ook, de kip leefde niet meer nadat pappa haar onderhanden had genomen.

Donald plukte de kip, daarna werden de stoppels op het gasstel afgebrand. Ik stond dan als kind in de keuken en luisterde hoe mijn vader met zijn kennis van de anatomie van mens en dier tijdens het opensnijden van de kip de onderdelen opnoemde.

Het mooiste vond ik als de eierstokken waarin de eieren te zien waren, naar grootte van hun ontwikkeling gerangschikt, er al een ei met schaal in zat. Mijn moeder vulde de kip met rijst naaide haar buik dicht en maakte van die kip heerlijke kippensoep. De rijst werd eruit gehaald en we kregen allemaal een mini portie, dat was een traktatie.

Het volgende voorval wil ik toch nog vertellen, niet alleen omdat het heel curieus was, maar voor mij ook een voorbeeld van compassie die pappa had met mensen die het minder hadden. Pappa had een cliënte die altijd op haar sloffen en in versleten kleding kwam. Hij vond haar een beetje zielig en bleef haar jaren helpen door haar per behandeling slechts 1 gulden in rekening te brengen, terwijl de prijs voor de andere cliënten regelmatig werd verhoogd. Op een dag vroeg ze aan mijn vader of het verstandig was om een huis in de nieuwe wijk aan de Vliet, de Zeeheldenbuurt, te kopen. Ze kon zo'n huis contant betalen, zei ze. Nou dan sta je toch wel even met je oren te klappen.

Op de smalle vensterbank van de pedicureruimte was neonverlichting aangebracht als reclame. Een unicum in die tijd. Dolly en ik mochten van de producten die hij verkocht een etalage inrichten.

Hij was ook de enige pedicure die kalknagels kon verwijderen en kunstnagels plaatsen. Hij gaf ook les in een opleidingscentrum voor pedicure.

Mijn vader Max aan het spreken op onze huwelijksdag 25 juli 1969
Bron: Jeanette Pagrach

Aan het eind van de jaren 50 kocht mijn vader een auto. Een Morris Minor. Hij liet een soort imperiaal bouwen waarop drie borden, die aan elkaar gelast waren, met het woord pedicure in rode letters met een witte achtergrond erop, werd bevestigd. Wij kinderen, schaamden ons kapot als hij met die auto door het dorp reed. Gelukkig kon dat ding eraf worden gehaald als we verder van huis gingen.

HET HUISHOUDEN

Mijn moeder bestierde het huishouden wat niet altijd even makkelijk was met zes kinderen. Behalve de dagelijkse beslommering van schoonmaak, de was

P

Paalman, W. J., Afdelingschef Verz. Mij. Oranjelaan 14. Tel. 4208
 Paardekooper, Fitter, Weidestr. 75. Tel. 4701
 —A. J., Autogeen brander, Nieuwstr. 100
 —A. M., Electr. lasser, Plaspoelstraat 18
 —C. J., Afvalstoffenbandelaar, Venstraat 91
 —J. L., wed. van A. van der Voort, St. Jozefstraat 9
 —J. L. P., Slijper, Plaspoelstraat 29
 —P. G., Chauffeur, Nieuwstr. 49. Tel. 4523
 Paassen, G. A. van, Landbouwer, Westvlietweg 65. Tel. 070-987398
 —L. O., Onderwijzer ULO, Trompstraat 84. Tel. 3999
 Page, R. A., Geoloog oliemij, P. Leeuwenberghlaan 30
 Pagrach, M., Pedicure, Nieuwstr. 63. Tel. 3724
 Palar, F., Werktuigkundige, Trompstraat 3. Tel. 5592
 Panman, E. J., Techn. adviseur, Burg. Cn. v. Necklaan 265
 Panne, N. van der, Timmerman, Vlietweg 120
 Paridon, G. J. M. van, Landbouwer, Westvlietweg 59. Tel. 070-864302
 Parlevliet, M. A. E., echtg. van H. J. T. C., Veursestr.weg 82. Tel. 3378
 Passier, W., Motormonteur, Damplein 23
 Pat, H. W. C., Employé PTT, Burg. v. Duyvendijklaan 16
 Pater, Boerenarbeider, Veurse Achterw. 141
 —N., Chef soc. zk. en maatschap. werk, Landscheidingsstr. 15. Tel. 4107
 Patijn, P., Rijksambtenaar, Burg. Velthuisenlaan 53
 Paulus, L., wed. van W. J. Bleeker, Vlietweg 108. Tel. 3877
 Pauselius, O. G., Rijksambten., Burg. v. Duyvendijklaan 22
 Pays Tentoesa, H. J., Statisticus, Schout V Eijklaan 84. Tel. 3288
 Pecqueur, H., Amb. Ministerie Buitenl. Zaken, Pr. Beatrixlaan 64. Tel. 3512
 Peek, E. J. L. J., Mariënpark 20. Tel. 4094
 Peelen, Adj. directeur, Schout V Eijklaan 124. Tel. 5166
 Pelt, G. H. van, Burg. Cn. v. Necklaan 273
 —J. van, Standaardisator, Pr. Bernhardlaan 41. Tel. 3017
 Penders, H. G. A., Mariënpark 26
 Penninga, C., Radiomonteur, Venstraat 125
 Pennoek, J. J. M., Vertegenwoordiger, Pr. Hendrikplein 73. Tel. 3155
 Peppinck, J., P. Leeuwenberghlaan 50. Tel. 070-983011
 Perdok, L., Binnenhuisarchitect, Burg. Cn. v. Necklaan 193
 Perk, A. E. van der, wed. van D. van Dam, v. Ruysdaellaan 50. Tel. 3901
 Perquin, A. W. J., Voorburgsew. 89. Tel. 4413
 —S. P., Arts, Venestr. 24. Tel. 3510
 Persoon, G. G., wed. van J. L. Remmerswaal, Regthuysstraat 30. Tel. 5197
 Peschier, D. A. J., Veursestr.weg 238
 —D. A. J., Telefoonmont., Plaspoelstraat 41
 —N. J., Chauffeur, Tuinderijstraat 20
 —W. J., Tuindersknecht, Plaspoelkade 19
 Peters, Rijksambt., Burg. Velthuisenl. 264
 —P., Wachtmeester Rijkspol., Westvlietw. 42A
 —T., Operator NAM, Damplein 36

—W. A., Accountant, Westvlietweg 75. Tel. 070-983352
 Petersen, J., Plaspoelkade 10
 —K. P., Monteur, Venestraat 162
 Petri, J. A., Techn. hoofdamtenaar, Richard Hollaan 12
 Peijl, C. J. van der, wed. van H. Schulte Nordholt, Looierslaan 58 C. Tel. 5416
 Pfeiffer, J. H. W. Ambtenaar Indon. consulaat, Kon. Julianaweg 53. Tel. 3881
 Philips, W. J., Procuratiehouder, Willem Pijperlaan 4. Tel. 4093
 Piekhaar, H. G., Ambtenaar NS, Plaspoelstr. 69
 Pieko, E. A., Bediende gr. vrt. Ws. th. Veursestr.weg 104
 Pieters, A., fabrieksarbeider, Burg. Cn. v. Necklaan 129
 —J., wed. van A. A. Luyke, Adm. ambt PTT, Burg. Cn. v. Necklaan 41. Tel. 3277
 Pieterse, S., Chemisch technoloog TNO, Mauritslaan 3. Tel. 4643
 Pilaar, W. M. M., Leraar MO scheikunde, Voorburgsew. 56. Tel. 3925
 Pilouw, G., Ambtenaar OKW, Schout V Eijklaan 134. Tel. 5392
 Plaats, R., Psycholoog, Plaspoelkade 12
 Planken, Timmerman, Burg. v. Duyvendijk. 26
 Plas, Hulp i/d huish., Kon. Julianaweg 16
 —H. C. J., Mauvelaan 22. Tel. 4269
 —H. J. M., Pilot luchtvaartmij, Veursestraatweg 109. Tel. 4769
 —J., Broodbakker, Kon. Wilhelminalaan 40. Tel. 4505
 —J. A., Plaspoelstraat 16
 —P., Filiaalhoudster, Tedingenstraat 63
 Plasmeijer, Electr. lasser, Burg. Velthuisenlaan 225
 Plat, B. J. G., Autospuiter, Burg. Velthuisenlaan 121
 Plettenberg, Ambtenaar Prov. Griffie, Willem Pijperlaan 3. Tel. 4559
 Pleij, Employé oliemij, Pr. Bernhardlaan 71. Tel. 4826
 Ploeg, A. H. W., Werkt.kundige, Trompstr. 62
 —A. A. P. van der, Tuinarbeider, Veursestraatweg 296 b
 —J. R. van der, Rijksambtenaar, Burg. Velthuisenlaan 107
 Ploegman, A., Tuindersknecht, Boslaan 8
 Plokhooij, W. H., Vertegenwoordiger, Ws. th. Veursestr.weg 94
 Plokker, J. H., Zenuwarts, Veursestr.weg 185 B
 Plum Mentz, J. P., Rijksambtenaar, Burg. Cn. v. Necklaan 269
 Pluijmers, F. J., Bode, Willem Pijperlaan 75
 Poel, C. van der, Groentengrossier, Pr. Hendriklaan 53. Tel. 3382
 —J. M. van der, Veehouder, Westvlietweg 29. Tel. 070-864219
 —J. R. van der, Tuinder, Oosteinde 28
 —L. C. van der, Loodgieter, Broekweg 35
 —R. C. van der, Kleinhandelaar in groenten en fruit, Veursestr.weg 190
 Pohlkamp, J. A. W., Rijksambtenaar, Burg. Velthuisenlaan 271
 Poillot, N. V., wed. van J. C. Spier, Vlietweg 114. Tel. 3787
 Polderman, A., Chauffeur-monteur, Pr. Hendriklaan 139. Tel. 4719
 Poll, B. H. van de, Employé oliemij, Pr. Hendrikplein 32. Tel. 3138

doen en eten koken moest ze ook ons in toom houden. Wij moesten rustig zijn en vooral geen ruzie maken als mijn vader cliënten in de praktijk had.

Omdat we zo dicht op elkaar zaten werd er onderling de pikorde bepaald. Dat ging meestal met veel kabaal gepaard. Mama was dan altijd de verbindende kracht die de rust weer terugbracht.

Zij zal het vaak moeilijk gehad hebben tussen de strijdende partijen en met papa samen was het ook soms zwaar.

Het verschil in verwachtingen van de een en het onvermogen van de ander om aan die verwachtingen te voldoen resulteerde vaak in stevige woordenwisselingen. Als we het te bont maakten of iets uit haalden wat haar niet zinde en wij haar vermaningen in de wind sloegen dan riep ze steevast: "Wacht maar tot Pappa thuis is, dan zal hij jullie wel straffen, wat soms ook gebeurde. Dan kwam hij met de mattenklopper boven als we op bed lagen en sloeg een paar keer op de dekens. Niet direct een pijnlijke ervaring. Maar ook voor de burens wilde mijn moeder geen overlast zijn. Daarom speelde ze alleen overdag piano.

Verder nam mijn moeder de telefoon aan en legde de afspraken voor de cliënten in de agenda vast.

Ja, die telefoon; ook zo iets. Wij waren één van de weinigen in de straat die een telefoon hadden. Een enkele buurtbewoner belde aan met de vraag of zij misschien

even mochten bellen voor dokter of andere dringende zaken. Dat mocht maar wel tegen een vergoeding van een dubbeltje want de telefoon was niet gratis.

Er kwam een elektrische langzaam wassende machine met eraan vast een centrifuge in huis. Ook een wringer was meegeleverd. Met een grote houten knijper werd de was uit de machine gehaald en overgeheveld naar de centrifuge. De was moest ze gewoon nog buiten aan de lijn drogen. In de winter hing de was binnens, op rekjes aan de deuren en op de overloop boven.

Zo waren er 'duizendeneendingen' te doen in een huishouden met acht personen en een pedicurepraktijk aan huis. Gelukkig had ze een hulp in de huishouding, een meisje dat in de buurt woonde en een naaister die onze kleren verstellde of vermaakte omdat er niet altijd geld was voor nieuwe kleren. Zo herinner ik me een prachtig blauw getinte jurk waarvan ik het gevoel had dat die spiksplinternieuw was. Ik had die jurk gekregen van de dochter van de bakker op de Damlaan. Zij was mannequin.

Wij waren blij als de naaister er was, want dan kregen we als we uit school kwamen thee met chocolade flikken; een rond chocolaatje met witte spikkeltjes er op.

EEN ENORME LUXE

De avonden waren het rustpunt van de dag voor mama. Dan kon zij dingen voor zichzelf doen. Daar rekende zij ook het stoppen van sokken toe. Ondertussen

luisterde ze naar de radio. Onze distributieradio had maar 2 zenders; Hilversum 1 en Hilversum 2.

Haar informatie over wat er in de wereld gebeurde haalde zij uit de krant die zij dagelijks uitploos en de Reader's Digest, een tijdschrift waarin bondig de actuele ontwikkelingen op het gebied van beeldende kunst, muziek, wetenschap en natuur werden behandeld was voor haar eveneens een informatiebron. Haar betrokkenheid bij wat er om haar heen gebeurde bleef niet ongemerkt. De gemeentelijke overheid of andere instanties die iets bedachten wat haar niet zinde konden een pittige brief met commentaar in de bus verwachten.

Door de week aten wij 's middags brood. Het beleg bestond uit kaas en cacao met suiker gemengd en waarschijnlijk nog wat andere goedkope producten.

Op zondag hadden we een afgestemd dagprogramma. Tussen de middag aten we warm. Het eten was eenvoudig maar mamma zorgde altijd voor een lekker toetje; chocoladevla met slagroom of Haagse bluf. Tijdens de maaltijd luisterden we naar Radio Prentenboek en daarna naar 'De toestand in de wereld door G.B.J. Hilterman'. Verder luisterden we ook eens in de twee weken op maandagavond naar de familie Doorsnee. Wekelijks gaven we ons over aan het radiospel Mastklimmen, maar ook hoorspelen zoals Paul Vlaanderen waren bij ons favoriet.

Wij hadden heel lang geen televisie. Zo kwam het dat er op woensdagmiddag soms een heel gezelschap van kinderen, waaronder onze kinderen, bij de familie Schat, die verderop in de Nieuwstraat woonde, naar programma's zoals Dappere Dodo, Swiebertje, de Verrekijker, Pipo de Clown en andere kinderprogramma's zaten te kijken.

VERDELING VAN DE SLAAPKAMERS

Dat zal voor pappa en mamma even puzzelen zijn geweest om op 2 slaapkamers en een kamer als een pijpenla voor acht personen een slaappleaats te vinden.

In de slaapkamer aan de straatkant sliepen pappa en mamma met Lilly die in een ledikantje lag. Op de grote kamer aan de tuinkant stonden twee bedden zogenaamde 'twijfelaars'. In één ervan sliepen mijn broertjes en in het andere bed mijn twee zusjes.

Het kleinste kamertje had ik riant voor mezelf. Aan de muur had ik een Tomadorekje als schrijftafel waar ik mijn huiswerk op kon maken. Maar ik zat vaker een boek te lezen dan dat ik huiswerk maakte. Lezen deed ik graag, ik leende boeken bij mevrouw Van den Akker die een sigarenwinkeltje annex minibibliotheek had aan het Sluisplein 5.

De lekker naar papier en waarschijnlijk ook sigarettenlucht ruikende leesboeken kwamen allemaal voorzien van een rode kaft uit de bibliotheek van de sigarenwinkel aan de Sluiskant.

Het duurde niet lang of het ledikantje werd te klein en Lilly verhuisde naar de slaapkamer waar al vier kinderen lagen. Voor een vijfde kind was er geen plaats. Het gevolg was dat ik het alleenrecht op het kleine kamertje moest opgeven. Zonder overleg met mij werd ik, toen ik thuiskwam uit school, ineens geconfronteerd met een tweepersoons opklapbed in mijn domein, ik moest de kamer met Dolly delen. Nee, blij was ik er niet mee. Ondanks de beperkte ruimte kon er altijd wel een vriendinnetje blijven slapen. De meisjes lagen dan met zijn drieën in bed met de neus tegen de voeten van degene die in het midden sliep. Het slapen met z'n zessen gaf ook wel plezier we deden woordspelletjes of liedjes raden. Een van ons klapte in zijn handen op de wijs van een lied dat de anderen moesten raden. Als een van ons het zat was hoefde hij of zij alleen "ajewezetzint" (als je wat zegt zeg ik niets terug) te zeggen. Dat hielp beter dan de vermaningen van pappa of mamma om stil te zijn en te gaan slapen.

VAKANTIE

Pas aan het eind van de jaren vijftig zijn we voor eerst op vakantie gegaan want voor die tijd was het financieel geen haalbare kaart. We zouden gaan kamperen. Pappa kon van een cliënt een tent lenen. Vol goede moed gingen we op weg; richting Limburg waar we een week zouden blijven. Zonder mamma Had ze ook eens een weekje voor zichzelf.

In Limburg hadden we een leuke camping gevonden. We stonden er net twee dagen of het begon te regenen en de

tent lekte. De hele nacht lagen wij in een tent waar het water naar binnen sijpelde. Voor ons een reden om de volgende ochtend het avontuur af te breken en huiswaarts te keren. Tot grote teleurstelling van mamma die haar heerlijk rustige week in het water zag vallen. Later zijn we nog wel eens met een nieuwe tent op vakantie geweest, maar niet langer dan een week.

PERIKELEN

Pappa legde in die tijd ook een grote druk op ons leven door bijvoorbeeld onze schoolkeuzes te bepalen. Hij hoopte dat zijn kinderen, de jongens en de meisjes, die studies zouden volgen die hij voor de oorlog ook zo graag had willen doen. Die mogelijkheden waren hem ontnomen en dat zou zijn kinderen niet gebeuren. Die druk was, achteraf gezien, zo hoog dat voor mij zelfs de mulo na 3 jaar onafge maakt bleef. De strijd daarom tussen mij als oudste dochter en hem, de goed bedoelende regerende vader, werd beslecht door mij met 16 jaar het huis uit te zetten. Hij had een baantje als huishoudster voor mij gevonden in Huize Dorrepaal aan de Vliet. Daar kon ik intern wonen en hard werken. Na een paar maanden ben ik weer thuis komen wonen waar hij alweer werk voor me had als huishoudster bij een familie in Voorburg.

Hij vond ook dat ik mijn pedicurediploma moest halen net als mijn andere 2 zussen later. Om praktijkervaring op te doen mocht ik op zaterdag mee naar het wijkgebouw in Nootdorp waar we ieder onze eigen praktijkruimte hadden.

Als beloning gingen we na het werk op de scooter naar het plaatselijke café waar ik een pure reep gevuld met advocaat kreeg. Een lekkernij die ik tot op heden niet ongebruikt kan laten liggen als we het een enkele keer in huis halen.

Mijn zusje Dolly die kunstzinnig was had graag etaleur willen worden. Maar pappa vond dat ze daar geen droog brood mee kon verdienen. Een interne opleiding in de verpleging gaf meer mogelijkheden. De keuze viel op het psychiatrisch ziekenhuis Bloemendaal in Loosduinen. Zij was daar volgens mij niet erg gelukkig. Vaak had ik het idee dat ze zich down

voelde. Maar de ingeslagen weg heeft ze toch vervolgd met verdere opleidingen binnen de gezondheidszorg.

Toen ik mijn pedicure diploma had moest ik ook de verpleging in. In Bloemendaal woonde ik intern en mijn kostje was gekocht dacht ik. Voor negenennegentig gulden in de maand werkte ik 6 dagen in de week, kreeg ik mijn opleiding voor het diploma B (als verpleegster), mijn werkkleding en mijn natje en droogje. In die tijd kwam ik soms niet uit met het geld en dan kon ik naar het kantoor gaan en een voorschot vragen op mijn volgende salaris.

Dolly, zittend op een stoel in de achtertuin van de woning op Nieuwstraat 63.

Bron: Machleen Batelaan

Het geld ging voor een deel naar het naast het ziekenhuis gelegen kruidenierswinkelje van Dispa waar de koek Bastogne gretig aftrek vonden. Als we dagdienst hadden en pappa en mamma hadden na het avondeten er zin in dan kwamen ze in hun autootje het terrein van de kliniek op rijden om ons te bezoeken.

Het leukst vonden wij het als ze in het donker weg reden en konijntjes in het licht van de koplampen gevangen werden. Zowel voor Donald als Joke had pappa 'passende' banen gevonden. Donald ging bij Siemens in de Binckhorst in Voorburg werken en vond zijn weg in de informatica en organisatieadviesing.

Joke heeft diverse baantjes gehad, o.a. in de schoenenbranche maar is uiteindelijk een eigen pedicuresalon begonnen. Marcel kreeg dankzij oom Henk Batelaan een baan bij de gasfabriek en mocht daar een opleiding doen voor gasfitter GAWALO in Den Haag. Hij heeft ook jarenlang de geiser van mamma onderhouden. Daarna heeft hij veel andere baantjes in de transportsector gehad. Uiteindelijk heeft Pappa ervoor gezorgd dat hij bij de KLM kon beginnen. Daar heeft hij als tankmeester zijn 40 dienstjaren vol gemaakt. Lilly heeft eveneens een opleiding voor pedicure gevolgd maar daar niet echt emplooi in gevonden. Bij het ministerie van justitie heeft zij in diverse functies gewerkt bij de Vreemdelingendienst.

Wat ik wel heel bijzonder vond is dat onze ouders ons vrijlieten in de keuze van een partner. Wel tot een bepaalde

hoogte. Toen ik smoorverliefd op een veel oudere man was, heeft pappa met een oom samen de antecedenten onderzocht en wist hij me gelukkig te vertellen dat die zogenaamde vriend al een paar keer getrouwd was geweest en her en der wat kinderen op de wereld had gezet. Die liefde was in een klap voorbij. Op dat moment was ik blij met de actie van mijn vader.

DE FEESTDAGEN

Vanaf halverwege de jaren vijftig vierden pappa en mamma hun trouwdag. Traditiegetrouw dineerden we met het hele gezin in de Gouden Leeuw in Voorschoten. Later vierden we die dag ook in andere restaurants.

Toen er nog geen auto in het bezit was van mijn vader maar wel een scooter dan ging hij met een kind achterop naar de Gouden Leeuw, zette die af en reed weer terug naar de al richting restaurant wandelende rest van het gezin om de volgende op te pikken. Zo taxiede Pappa 7 keer op en neer om zijn volkje voor het diner compleet te krijgen.

Op 20 maart 1965 waren pappa en mamma 25 jaar getrouwd. Dolly en ik hadden gespaard om voor onze ouders een reis naar Israël te boeken. We gingen met z'n allen naar Schiphol om ze uit te zwaijen. De jaren na het overlijden van Pappa gingen we op 20 maart naar mamma toe.

Ook alle gebruikelijke feestdagen vierden we zoveel mogelijk met elkaar. Onze verjaardagen, Sinterklaas en Kerst. Ook toen

brix
makelaars

Van Aremborgelaan 74
2274 BW Voorburg
Tel 070 322 22 69
info@brixmakelaars.nl

UW LOKALE SPECIALIST
IN WONEN EN BEDRIJFS
ONROEREND GOED

Het aangewezen kantoor
voor topkwaliteit en service bij:

- ✓ Verkoopbegeleiding
- ✓ Aankoopbegeleiding
- ✓ Verhuurbemiddeling
- ✓ Beheer
- ✓ Taxaties

www.brixmakelaars.nl

wij gezinnen hadden, gingen we met de kinderen richting Leidschendam om bij elkaar te zijn en te genieten van elkaars gezelschap, de grappen en de grollen.

Met Sinterklaas liep Pappa altijd nog even weg en zette dan de zakken met de cadeautjes bij de voordeur, bonste hard op de deur en liep daarna snel achterom waardoor hij het begin van de strooiavond miste. Hij was de Sint die met zijn witte gehandschoende hand stroigoed tegen het plafond in de kamer gooide.

Het leuke was dat mamma in de loop van het jaar vaak nog cadeaus vond die ze ergens in een kast had verstopt.

Met Kerst hadden we een kerstboom met echte kaarsjes. Dan las pappa het kerstverhaal voor met naast de boom een emmer water. Je wist maar nooit wat er kon gebeuren.

Met Oud en Nieuw waren mamma en tante Joke Roorda, een goede vriendin van mamma, druk bezig met het bakken van oliebollen en appelflappen. Het be-

Verjaardagsfeest van Joke met vriendinnetjes uit de buurt. We zien op de bovenste rij van links naar rechts, Dolly, Niesje van der Steen en mijzelf (Jeanette). Daaronder staan Marcel, Joke, Machleen, Deli Verlaan en Donald. Bron: Verborgen dagboek 1941-1945

De dienst op seideravond waar tijdens de Pesach de zegen over de matzes wordt uitgesproken. Mijn vader Max leidt samen met dominee Enker de dienst. Bron: Jeanette Pagrach

slag had al uren staan rijzen naast de kachel. Gewikkeld in witte schorten en een sjaal om de haren stonden ze daar uren te bakken met de keukendeur wijd open.

Op Oudejaarsavond hadden we altijd een plechtig moment. Dan las pappa psalm 90 voor. Met Pasen gingen we naar Kerk en Wereld in Driebergen. Daar in het Eijkmanhuis vierden we met een groot gezelschap van joodse christenen Pesach. De herdenking van de uittocht uit Egypte.

Dominee Enker leidde de seider en pappa zong de gebeden. Ik denk dat daar de eerste stap is gezet van de terugkeer tot hun roots, het jodendom. De Pesach is de viering van het Joodse feest van de

bevrijding van Egypte. Het woord Pesach betekend 'voorbijgaan'.

Door met Pesach ongezuurde broden, de matzah of matzes te eten staan gelovige Joden stil bij het feit dat hun voorouders vele eeuwen eerder in allerijl moesten vluchten. Zo snel, dat er geen tijd meer was om het brood te laten rijzen. Deze platte broden worden met Pesach gegeten.

DE JAREN 1960-1970

In het begin van de jaren zestig heeft pappa wegens gezondheidsproblemen een tijd niet kunnen werken. In die tijd had pappa hulp nodig om zijn grote verdriet over zijn oorlogsverleden een plek

te geven. Dankzij oom Henk Batelaan, die ouderling in de kerk was, kreeg mamma financiële steun van de diaconie om ons gezin draaiende te houden. De geldzorgen werden niet gedeeld met de kinderen.

Het is dat één van de kinderen tijdens het helpen schoonmaken van de ouderslaapkamer 25 gulden in het nachtkastje vond. Zij gaf dat aan mamma en die zei dat dat voor de terugbetaling aan de kerk was. Mamma moest en zou het bedrag van de steun tot op de laatste cent terugbetalen want ze wilde beslist niet van de diaconie leven. Daar was ze te trots voor

JONGELUI

De lagereschooltijd hadden de vier oudste kinderen achter de rug. We zaten op de MULO. Het was de tijd van de huis- en schoolfeestjes. Wat feesten betreft kon er eigenlijk van alles bij ons thuis. De schuifdeuren gingen open, de pedicurespullen opzijgeschoven, de eettafel uit de huiskamer ging de pedicurekamer in waarop wij het drinken en de chips uitstalden. Alle stoelen gingen naar boven zodat wij volop ruimte hadden om te dansen. We hebben zelfs weleens een vierkoppige band gehad die in de pedicurekamer stond te spelen.

Op zondag werd vaak de eettafel uitgeschoven en ingericht als tafeltennistafel met een net. Ons huis had altijd een gastvrij karakter. Dan kwamen er ook vrienden meespelen wat ons plezier verhoogde. Op zondagen zongen wij samen uit Johannes de Heer met mamma aan de piano. Soms samen met vriendinnen-

THUIS AAN DE PIANO

Mamma kwam uit een muzikaal gezin. Ik heb al verteld dat ze haar broer Max, die viool speelde, begeleidde als hij moest repeteren. Samen traden ze voor de oorlog soms op bij feesten en in restaurants. Haar zus Bep speelde ook piano.

Mamma is jaren lid geweest van een koor dat onder leiding stond van hun dirigent de heer Edelman. Hij had ook een meisjeskoor dat de Edelweisjes heette.

Zij hadden ook een lijdlied dat bij iedere repetitie gezongen werd.

'Als meisjes door de bergen gaan

Waar witte Edelweisjes staan

Dan moeten zij zingen van harte blij

Jodeldido jodeldidei

Jodeldido jodeldidei

Zo zingend gaan zij het leven doorheen

Het blanke edelweisjeskoor

Zo zingen en dansen zij zij aan zij

Jodeldido Jodeldei,

Jodeldido jodeldidei'

Maar haar droom bleef een eigen piano. Die kwam er ook in onze krappe huiskamer. Lang heeft die vreugde niet geduurd want dat ding verging van de houtworm en daar had ze niet op gerekend. Pappa beloofde haar een nieuwe als ze de moeilijk te spelen polonaise van Chopin ten gehore kon brengen. Die bleek te lastig maar de oude piano werd toch vervuild voor een nieuwe.

Lea speelt quarté mains met de zoon van dominee van Koningsveld (die predikant in Leidschendam was) Bron: Verborgten dagboek 1941-1945

Boeken met klassieke muziek werden regelmatig gekocht en mooie klanken vulden ons huisje. We genoten er altijd van, ook toen we allang uit huis waren en soms moe van werk en/of gezin bij haar kwamen.

Als we thuiskwamen vroegen we vaak aan mamma om wat te spelen terwijl

wij op de te kleine bank lagen en soms in slaap vielen bij de klanken van haar muziek.

JODENDOM

De gezondheid van pappa ging in loop van de jaren achteruit. Toen hij in Leiderdorp in het ziekenhuis lag heeft hij kennis gemaakt met Sonja van Praag. Ze

raakten aan de praat over hun Joods zijn wat een grote verandering in zijn leven bracht.

Zij heeft hem kennis laten maken met rabbijn Avraham Soetendorp. Het contact met de LJG Den Haag is in het ziekenhuis tot bloei gekomen door het eerste contact met Sonja van Praag.

Pappa en mamma werden lid van de Liberaal joodse gemeente in Den Haag.

Pappa heeft regelmatig, het chazanoet, gedaan. Dat zijn gezongen teksten uit de Thora. Als het mogelijk was ging Pappa bijna elke vrijdagavond en zaterdagmorgen naar de synagoge; Mamma ging minder vaak. Op de joodse feestdagen gingen ze altijd samen. Wij als kinderen, waren van God los, en leefden ons leven zonder religie. Jammer genoeg heeft pappa niet meer kunnen meemaken dat Donald en ik ons zo thuis voelden binnen het Jodendom en dat wij ons bij een joodse gemeenschap hebben aangesloten. Wat zou hem dat veel vreugde gegeven hebben.

De klachten aan zijn hart, waar pappa al jaren mee tobde bleven aanhouden ook nadat hij een bypassoperatie in Zwitserland had ondergaan. Die operatie was toen in Nederland nog niet mogelijk.

In de loop der jaren begreep ik hoe emotioneel zwaar Pappa het altijd gehad heeft. Wat je als enige overlevende nog kan doen is hard werken om maar niet steeds met die niet te veranderen werkelijkheid geconfronteerd te hoeven worden.

Pas toen onze Dolly kanker kreeg en op 35-jarige leeftijd overleed werd het teveel voor pappa. We zagen hem in de 5 jaar die hij daarna nog leefde lichamelijk hard achteruitgaan en steeds somberder woorden. Naar mijn idee is het leven hem toen veel te zwaar geworden. Op 2 januari 1985 overleed hij.

Op weg naar de joodse begraafplaats 'Gan Hashalom' in Vijfhuizen, vlakbij Schip-

Maaltijden - Traiteur - Catering

GEZOND

Damstraat 4 - Leidschendam
070-3204739 - www.vanrijnculinaire.nl

KOM LANGS VOOR
COMPLEET INTERIEURADVIES

Raamdecoratie
Gordijnen, shutters, jaloezieën, horren

Vloeren
Parquet, laminaat, PVC, tapijt, marmoleum, vinyl, liquide design vloeren

Slapen
Bedden, boxsprings, matrassen, kussens, dekbedovertrekken

50% KORTING
OP ELKE 2DE LUXAFLEX HOR

SCHUIJT
BINNENSPECIALIST

BINNENSPECIALIST.NL

Binnesspecialist Schuijt
Damiaan 76
2245 AP Leidschendam
T 070 - 3201400

Openings tijden
Zondag gesloten
Maandag 13:00 tot 18:00
Dinsdag 09:00 tot 18:00

Woensdag 09:00 tot 18:00
Donderdag 09:00 tot 18:00
Vrijdag 09:00 tot 18:00
Zaterdag 09:00 tot 17:00

hol, zagen wij een vliegtuig van El Al over de rouwstoet vliegen. Een mooi eerbetoon met een laatste groet. Zowel pappa en mamma zijn volgens Joodse rituelen naar hun laatste rustplaats gebracht. Deze begraafplaats is nu niet meer in gebruik omdat Schiphol de bulderbaan er vlak langs heeft aangelegd.

HET LEVEN GAAT NA 1985 VERDER

Na het overlijden van Pappa in 1985 nam mamma de draad van haar leven zo goed als mogelijk weer op. Het verdriet en het gemis van Pappa en Dolly verwerkte zij op haar manier.

Met mamma zetten wij de jaarlijks traditie voort om met het hele gezin of liever gezegd met de hele familie, want wij waren intussen getrouwd en hadden zelf kinderen, op 4 mei naar de dodenherdenking op park Leeuwenbergh in de gemeente Leidschendam te gaan. Baan Batelaan was er altijd bij. Het was ook een traditie om na de plechtigheid gezamenlijk bij mamma koffie te drinken. Onder veel gekeuvel, herinneringen ophalend en grappen makend zag Baan kans de koektrommel, die altijd open op tafel stond, halfleeg te eten. Soms tot ergernis van mamma, maar zijn aanwezige gezelligheid maakte alles goed.

Mamma putte veel vreugde uit het onderhouden van haar tuin. Bijna dagelijks was ze daarin aan het werk, vooral om het 'zevenblad' te bestrijden. Toen ze merkte dat het een uitzichtloze strijd was en heeft ze die 'woekeraar' met liefde

omarmd, al was het maar om de mooie gele bloemen.

Veel tijd bracht ze door achter haar piano; een dag niet spelen betekende voor haar een verloren dag. Vele jaren konden voorbijgangers Lea in de namiddag piano zien spelen.

Dat geldt ook voor het lezen van de krant en het oplossen van puzzels. Vooral cryptogrammen was een drukke bezigheid die altijd gepaard ging met telefoongesprekken met Lilly en mij om de puzzels op te lossen. Voor Lilly waren die dagelijkse gesprekken een manier om ongemerkt een oogje in het zeil te houden. Een hele geruststelling voor ons waar we haar dankbaar voor zijn.

TOT SLOT

Ik kan terugkijken op een opvoeding die zijn sporen heeft nagelaten over hoe ik denk en voel. Dat leven heeft me veel gebracht door de keuzes die door pappa zijn gemaakt. Nee, ik ben geen kinderarts of iets dergelijks geworden. Ik heb vreugde kunnen putten uit mijn werk in de gezondheidszorg.

Jeanette Pagrach.
In samenwerking met **Idsard Bosman.**

ERF GOED NIEUWS

Een nieuw leven
in Leidschendam

